

100 ESZTENDŐS A NÉPISKOLAI TÖRVÉNY* EÖTVÖS JÓZSEF ÉS AZ 1868. ÉVI NÉPISKOLAI TÖRVÉNY ORSZÁGGYÜLÉSI VITÁJA¹

Hosszú küzdelem után nagy eredmény született 1868-ban: az országgyűlés elfogadta EÖTVÖS JÓZSEF népiskolai törvényjavaslatát. Egyike ez azoknak a nagy jogalkotásoknak, amelyek a polgárosuló Magyarország fejlődésében valódi mérföldkövet jelentettek; „jó pontot” az 1867. évi kiegyezés és a nyomában megszületett új korszak mérlegén.

A polgári átalakulás és a nemzeti önállóság eszméivel telített reformkor a művelődés ügyének felemelése jegyében bontott zászlót. Országgyűlési bizottságok vizsgálták a nevelésügy helyzetét, javaslatok, jelentések foglalkoztak sorsával. Hiába született azonban 1843-ban alapos törvénytervezet a népoktatásról, a nevelés mint a királyi felségjogok egyike, kívül esett a diéta jogkörén. A népoktatás kérdése végighúzódtott a reformkor politikai vitáin. SZÉCHENYI ISTVÁN a „kiművelt emberfők” hiányában látta általános elmaradásunk egyik fő okát. BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR amerikai úti naplójának (1834) az iskolákról, a népoktatásról írott szavai termékeny talajra találtak.² KOSSUTH a Pesti Hírlap-ban (1841—44) mély humanizmussal és szociális felelősségtudattól áthatva írt a népművelés politikai jelentőségéről.

SZÉCHENYI és KOSSUTH vitájában a népoktatás is helyet kapott, amikor az utóbbi programja meghaladta a reformkor elindítójának nézeteit. EÖTVÖS is meg-

* Pedagógiai lapjaink sok oldalról világították meg az 1868. XXXVIII. tc. jelentőségét. Ezekre felhívjuk az olvasók figyelmét. Lapunk is visszatér még a népiskolai törvény értékelésére.

¹ A szerző jelen közleménye „A magyar kormány népoktatási politikája a kiegyezés után — Eötvös József második minisztersége” c. forrástanulmányának egyik fejezete, amelynek anyagát 1954/55-ben állította össze. Az iratok eredeti példányai részben elpusztultak (1956) az Országos Levéltárban, ami különös jelentőséget ad a részletes közlésnek. A közlemény jellegeből következik, hogy nem tartalmazza a kérdés korábbi szakirodalmának egészét, nem elemzi a népoktatási törvényt. A forrásanyag összeállítása óta egyébként számos fontos munka látott napvilágot, amelyek közül most csak az Eötvös személyével összefüggő néhány tanulmányt említjük meg. Elsősorban SÓTÉR ISTVÁN alapvető monográfiájának második kiadását (Eötvös József. Bp. 1967.), „Nemzet és haladás” című kötetét (Bp. 1963.), valamint FELKAI LÁSZLÓ „Eötvös József válogatott pedagógiai művei” (Bp. 1957.) című kiadványát idézzük, amelyben nemcsak a szemelvények, hanem a bevezető tanulmány is előre vitte Eötvös-értékelésünket. Az utóbbi években igen komoly kutató munkát végzett NIZSALOVSZKY ENDRE, akinek számos kiváló dolgozata — többek között LUKÁCSY SÁNDORRAL közölt „Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz” (Bp. 1967.) c. kötete — keltette fel figyelmünket. Jelen közlemény írója „Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése” (Magyar Könyvszemle, 1963. évf. 1—2. sz.), valamint „Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése” (Századok, 1965. évf. 6. sz.) című tanulmányában vizsgálta Eötvös politikai tevékenységét a kiegyezést megelőző években. E közlemények, valamint a most közölt „műhely-munka” előtanulmányul szolgál készülő nagyobb munkájához, amely „Eötvös József politikája a kiegyezés korában 1865—1871.” címen felöleli Eötvös politikai életművének befejező részét.

² ANTALL JÓZSEF: Közművelődés és iskolaügy Bölöni Farkas Sándor útjegyzeiteiben. Pedagógiai Szemle, 1966. évf. 12. 1131—1140. l.

szólt Kossuth védelmére, aki a népnevelés színvonalának emelésében semmit sem látott elég gyorsnak, ha politikailag távolabb is állt Kossuthtól. Eötvös az elmaradottságot és sötétiséget szétzúzó új politikai rend működése feltételének tekintette a közműveltség emelését és bizonyos színvonalának elérését. A művelődési demokrácia megelőzte programjában a politikai demokrácia győzelmét. Nem véletlenül mondatja Lőrinc pappal „Magyarország 1514-ben” című regényében — szinte tanulságul a bukás után —: „...a nép szabaddá nem válhatik, míg lelki sötétség fogja körül”.

A magyar népoktatás, általában a közoktatásügy reformja terén — az eszmék érlelődésén, a programalkotáson kívül — vajmi kevés történéhetett azonban 1848-ig. A városok és a nagyobb községek ugyan állítottak fel iskolákat, azonban alig tudtak megküzdeni a legnagyobb nehézséggel, a szakképzett tanítók hiányával. A többi megoldatlan kérdéssel együtt a közművelés is csak a márciusi forradalommal, a felelős magyar kormány megalakulásával léphetett előre. A megújuló magyar közoktatásügy élére, a Batthyány-kormány vallás- és közoktatásügyi székébe a kiváló író és politikust, Eötvös Józsefet nevezték ki. Haladó intézkedéseket tett a vallásügy és az egyetemi oktatás rendezésére. Előkészítette a középiskolai oktatás reformját, adatgyűjtésével megkezdte az ország közoktatási állapotának felmérését. Minisztersége idején ült össze az első magyar tanügyi kongresszus, ahol követelték az iskolaügy egységesítését és államosítását.

Eötvös tisztában volt azszal, hogy a közműveltség emelésének alapja: a népoktatás. 1848. augusztus 3-án a képviselőház elé terjesztette törvényjavaslatát az elemi oktatásról, amely az általános tankötelezettséggel együtt az oktatás ingyenességét, a vallásoktatás elkülönítését, az oktatás állami irányítását hirdette. A „közös iskola” eszméje mellett — ahol megvoltak a feltételei — megengedték volna a felekezeti iskolák állítását is. Eötvös határozott hangon szállt szembe a törvényjavaslat elhalasztásának a gondolatával: „Elhalasztani a nevelési intézkedéseket nem más, mint azon időpontot elhalasztani, melyben a nép azon jogot, melyet az állam adott, valósággal élvezheti.” De a törvény elfogadását és végrehajtását a felsőházban megakadályozta a püspöki kar. A forradalom vívmányait fenyegető bécsi ármánykodás, a készülődő szabadságharc nagy kérdései mellett időszerűtlennek vélte Eötvös javaslatát a baloldal is. Petőfi keserűen írta: „Elhagyhatnátok most azt a nevelést, mikor azt sem tudjuk, lesz-e kit nevelni vagy sem.” A szeptemberi fordulat, a Batthyány-kormány felbomlása, Eötvös emigrálása jelezte, hogy a viharos idők nem éppen kedveznek az alkotó művelődéspolitikának. Eötvös 1848. évi törvényjavaslata terv maradt, amely azonban két évtized múlva, ha módosítva, a megváltozott körülményekhez igazítva is, de alapul szolgálhatott a rendezéshez.³

A szabadságharc napjaiban nem sokat foglalkoztak a közoktatásüggyel. Az Országos Honvédelmi Bizottmány megbízásából Szász Károly államtitkár vezette a minisztériumot, majd a Szemere-kormány megalakulása után Horváth Mihály foglalta el a miniszteri széket. Tevékenységük adminisztratív ügyintézésben, segélyezésben, jó esetben tervek kovácsolásában merült ki. Nem így az önkényuralom éveiben! De ekkor az oktatásügy nem magyar érdekeket szolgált, hanem eszköz volt Bécs kezében a birodalmi politika érvényesítésére. Ezen a tényen az sem változtat, hogy eredményeket értek el az oktatás színvonalának emelésében, a közoktatásügy szervezeti-igazgatási alapjainak lerakásában.

³ HAJDU JÁNOS: Báró Eötvös József első minisztersége. 1848. Bp. 1933. — TÓTH ANDRÁS és ANTALL JÓZSEF: A magyarországi felsőoktatás a reformkorban és 1848—49-ben. Felsőoktatási Szemle, 1968. évf. 7—8. sz. 415—423. l.

THUN LEO GRÓF birodalmi kultuszminiszter irányította a magyar közoktatás-ügyet is. A középfokú oktatáson kívül a népoktatást is igyekezett hozzáigazítani az örökös tartományok oktatási rendjéhez. Egyik, 1855. évi rendeletével 12 éves korig terjesztette ki a tankötelezettséget és átszervezte a népiskolákat. A birodalmi szempontok mellett maradéktalanul érvényesítette a vallásos nevelést is. Nem sokat javított a helyzeten 1861 után a régi kormányzói rendszer (Helytartótanács) visszaállítása sem, sőt dezorganizálta a tanügyet.

A német egységért, a Birodalom fenntartásáért folytatott küzdelemben meggyengült bécsi udvar és a passzív ellenállásba belefáradt magyar birtokos osztály alkujja, a kiegyezés egyre közeledett. A sajtóban ismét élénk vita folyt a közoktatásügy újjászervezéséről, politikusok és szakemberek fejtették ki álláspontjukat. EÖTVÖS is élénken foglalkoztatták a nevelés kérdései, a művelődés szerepe az állam életében.

Az 1867. évi kiegyezéskor ismét a közoktatásügyi tárcát kapta. Képviselői programbeszédeiben is hangsúlyozta, hogy „a magyar nemzet jövőjének kérdése a kultúra kérdése”. Művelődéspolitikai törekvései felölelték az elemi népoktatás, a közép- és felsőoktatás, a tudománypolitika, a művészet- és irodalompolitika egészét.⁴ Programja a haladó magyar hagyományok és az európai közoktatásügy eredményeinek szintézisét jelentette. Ekkor, második minisztersége kezdetén kísérletet tett önkéntes népnevelési egyletek alakítására, így akarta egyengetni az utat a törvényhozási feladatok előtt, felmérni a társadalom önerejét a népművelés fejlesztésében. Nagy sikere volt a nemzetiségi nyelveken is kiadott „Néptanítók Lapja”-nak (1868 elején), amely a néptanítók elméleti továbbképzését szolgálta és melyet minden tanító díjtalanul megkaphatott. (Európai viszonylatban is egyedülálló volt ez, még a bécsi világiállításon is szerepelt.) Miniszteri működése során azonban egyre inkább meggyőződött arról, hogy általános népoktatási rendezés, mindenkire kötelező népiskolai törvény nélkül üres szélmalomharc minden tette.

EÖTVÖS 1868. évi törvényjavaslata megalkotásakor felhasználta korábbi törvényjavaslatát, de azt módosította, nem egy ponton engedményt téve a püspöki kar kívánalmainak. Korábbi javaslatát ugyanakkor lényegesen kibővítette, részletesebbé és átfogóbbá tette. A törvényjavaslat ellen — noha EÖTVÖS biztosította az egyházak iskolaállítási és fenntartási jogát is — hatalmas arányú felekezeti izgatás bontakozott ki. Már-már reménytelennek látszott a helyzet a parlamentben is. A legkülönbözőbb csoportok fordultak vele szembe, amikor EÖTVÖS sógora és később miniszter-utóda, TRÉFORT ÁGOSTON mentette meg a törvényjavaslatot azzal, hogy egy 25 tagú bizottság elé utaltatta „melyben minden hitfelekezet képviselve legyen”. Így is csak hosszú csatározások, a képviselőház és a főrendiház acsarkodó vitái után sikerült EÖTVÖSnek elfogadtatnia a törvényjavaslatot, amelyet 1868. december 5-én, mint az 1868. évi 38. törvénycíkket szentesített a király.

Az elfogadott népiskolai törvény kilenc fejezete és 145 paragrafusára átfogóan rendezte az egész népoktatás ügyét. Tiszteletben tartva a szülők jogait, kötelezte őket a 6—12 éves gyermekek iskoláztatására. Ez a tanoncok, szolgagyerekek iskolalátogatási kötelezettségére is vonatkozott. Szabályozta a különböző népoktatási tanintézetek: elemi népiskolák, felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdek létesítését. A hitfelekezetek iskoláira előírta az állam felügyeleti jogát. Ha a hitfelekezet

⁴ Eötvös második miniszterségének máig alapvető összefoglalása: MOLNÁR ALADÁR: Eötvös József közoktatási minisztersége 1867—1870. Havi Szemle, 1879. évf. II—IV. füz. (Uo. Eötvös Évkönyv) — FELKAI LÁSZLÓ i. m. (Eötvös VPM) — ANTALL JÓZSEF—LADÁNYI ANDOR: A magyarországi felsőoktatás az abszolutizmus és a dualizmus korában. Felsőoktatási Szemle, 1968. évf. 9. sz.

nem biztosítja a tanintézettel szemben támasztott követelményeket „a kormány közös községi iskola felállítását rendelheti el”. Ahol nem tartanak fenn felekezeti iskolákat, illetve ahol a működő felekezeti intézettől eltérő vallásban élő gyermekek száma eléri a harmincat, ott „hitfelekezeti különbség nélkül”-i, közös iskolákat állítanak fel. Biztosította a törvény az anyanyelvi oktatást; segédtanítók alkalmazásával is lehetővé kívánta tenni a vegyes ajkú lakosság anyanyelvi oktatását. Végül szabályozta az egyes iskolatípusok tantárgyait, a tanítóképzők tantárgyait és belső rendjét, a tanügyi hatóságok működését és az egész tanító rend helyzetét, fizetését és képesítését.

1848 után tehát húsz esztendő kellett várnia EÖTVÖSnek, amíg a polgári állam egyik alapvető kellékét, az általános tankötelezettséget és a megfelelő népoktatást biztosító törvényt elfogadathatta a magyar országgyűléssel.

A történelemben a maradandót ritkán kell bizonyítani. EÖTVÖS teljesítménye akkor is nagy, ha hiányosságait, hibáit sem hallgatjuk el. Magyarország EÖTVÖS szívós makacssága következtében az első között — Ausztria és Poroszország előtt — rendezte alkotmányos úton a népoktatás ügyét. (Anglia is csak 1870-ben alkotta meg a maga népnevelési törvényét, az egységes Itália 1871-ben, Franciaország pedig csak 1882-ben iktatta törvénybe a tankötelezettség elvét.) A kiegyezés után megalkotott törvények között talán egy sincs, amelynek hatása ilyen mélyreható és messzire mutató lenne. Hatása nemcsak az akkor megszülető gazdasági, társadalmi és politikai rend szempontjából volt fontos: egy évszázad távlatából is maradandónak, a magyar nép életútja egyik nagy formálójának tűnik.

I.

A népiskolai törvényjavaslat 1867 őszére készült el.⁵ Ha követni akarjuk a polgári állam közjogi labirintusában megjárt útját, vessük tekintetünket a levéltárban őrzött hivatalos iratokra és országgyűlési nyomtatványokra. Az ősszel elkészült törvényjavaslatot egyelőre háttérbe szorították az akkor megindult szabadabb politikai élet sürgetőbb feladatai. Nemzeti és politikai fontosságára azonban mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy a magyarság minden szívverését figyelő és felfogó száműzött, KOSSUTH LAJOS milyen jelentőséget tulajdonított a népoktatás ügyének. 1868. március 3-án kelt levelében írta SCHVARCZ GYULÁnak: „...a mindenhol nagy fontosságú közoktatási ügy hazánkra nézve valóságos életkérdés”.^{5/a} Hangsúlyozta, hogy nincs vesztegetni való idő, mert „a közművelődés, melynek alapját a közoktatásügyi reform képezi, nem nő fel egy éj alatt, mint a gomba”.^{5/b} KOSSUTH LAJOS politikai logikája kijelölte a közművelődés helyét is a nemzet életében és megjelölte dús virágzásának egyedül alkalmas talaját, amikor megállapította: „A haza független csak a demokratia által lehet, a demokratia hatalmassá csak a közművelődés által válhatik, a közművelődés kellő mérvbeni felemelése csak a független hazában remélhető.”^{5/c}

1868 áprilisában EÖTVÖS és a kormány elérkezettnek látta az időt a népoktatási törvényjavaslat országgyűlési tárgyalásának előkészítésére. A vallás- és közoktatásügyi miniszter április 27-én — indokolása kíséretében — megküldte a közben átszövegezett törvényjavaslatot a kormány tagjainak. A következő

⁵ FERENCZI ZOLTÁN: Báró Eötvös József. Bp. 1903. 258. l.

^{5/a} KOSSUTH Iratai. VIII. 157. o.

^{5/b} uo.

^{5/c} uo. VIII. 163. o.

napi keltezéssel ellátott átiratában pedig felkérte a miniszterelnököt, hogy tűzze a minisztertanács napirendjére. A május havában lefolyt minisztertanácsban — FERENCZI szerint — „nem minden nehézség nélkül” ment keresztül.^{3/d} A parlamenti tárgyalás előtt a törvényjavaslatot még fel kellett terjeszteni jóváhagyás végett a királyhoz. Budán, 1868 május 26-án kelt: „Ő Császári és Apostoli Királyi Felségéhez legalázatosabb előterjesztése báró Eötvös József vallás és közoktatási magyar királyi miniszternek, mellyel a „Népiskolai közoktatási törvényjavaslat” legalázatosabban bemutatatik.”⁶

Eötvös előterjesztése különleges figyelmet érdemel, hiszen ebben a kormányférfi általános politikai szemszögéből, a magyar belpolitikai helyzet felmérése alapján — a nagyobb „nyilvánosságnak” szóló miniszteri indokolásnál sokkal világosabban — sorakoztatja fel érveit az uralkodónak. A bevezetőben leírja a népoktatás súlyos helyzetét, amely az alkotmányos élet helyreállása után, az abszolutizmus szigorának csökkenésével még válságosabb helyzetbe került. Az országban több ezer község van népiskola nélkül és több százezer azoknak a gyerekeknek a száma, akik semmiféle iskolai oktatásban nem részesülhetnek.

Nem érdektelenek EÖTVÖS szavai, amikor kifejti, hogy a „széles alapokra” fektetett magyarországi „szavazatjog” (:mind az országgyűlési képviselőválasztások, mind a vármegyei tisztviselek választása:) szempontjából igen veszélyes, „hogy ábrándos rajongók vagy lelkiismeretlen izgatók mindig a népnek alsó, legtanulatlanabb osztályára képesek hatni, — és hogy ez értetlen tömeget mily könnyen fel tudják céljaik eszközüül használni . . .” A művelődési demokrácia előnyeinek határozott megfogalmazása ez a polgári államrezon alapján, amelynek alap gondolatától KOSSUTH idézett szavai sem álltak messze a demokráciát hatalmassá tevő közművelődés említésekor. Ezen kívül EÖTVÖS — finom érzékkel — Ferenc József leggyengébb pontjára tapintott, amikor meggyőző szavakkal ecsetelte a hadseregben a legénység tanultságának „nagy befolyását” a modern fegyvergyakorlatokra és „a hadi műveleteknek sikerülésére”.

EÖTVÖS még ezután sem tért át a törvényjavaslat tárgyi indokolására, hanem az országgyűlési vita azonnali megindításának politikai, taktikai előnyeit hangsúlyozta. A halasztást az ellenzék „erős fegyverül” használná fel a kormány ellen és a sajtó is mind hangosabban követeli, az egész közvélemény nevében, a népnevelés gyors rendezését. A kormány sem teheti, hogy „a nemzeti becsület” követelésének kikiáltott törvényes rendezéssel várokozzék, amit már is annak „bizonyítékául iparkodnak felmutatni, hogy a nemzet azon helyzetben, melybe legutolsó politikai átalakulásával jutott, nem képes saját kifejlődését biztosító művelődési érdekeit rendezni és ápolni”.

Halaszthatatlannak tekintette Eötvös a népiskolai törvény előterjesztését azért is, „hogy a nemzetet izgalomban tartó politikai kérdések mellett oly kérdést is hozzanak szőnyegre, mely . . . a közfigyelmet békésebb térre vezetné s . . . az ellentétesen szemben álló politikai pártok tagjainak legtöbbjeit egyesítené s ez által a pártküzdelmeket is szelidítené”. Sürgős azért is, hogy a közoktatás — „az egyházak méltányos igényeinek figyelembe vételével” — az előtt

^{3/d} Az említett minisztertanács jegyzőkönyve az OL. Min. tanácsi sorozatában nem található.

⁶ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) VKM. Eln. 1868—413. — Az eredeti irat elpusztult, azonban szövege ismeretes: Eötvös József ismeretlen írása. (Közölte és bevezette: ANTALL J.) Pedagógiai Szemle, 1957. évf. 1. sz. 37—41. l.

oldódjék meg törvényhozási rendezés útján, mielőtt a birodalom másik felét annyira izgalomban tartó egyházellenes irányzatok támadása nálunk is felzaklatja a kedélyeket.

A kortárs szavainak meggyőzőbb súlyával hatnak az idézetek s egyrészt rávilágítanak EÖTVÖS aggodalmaira az egyházpolitikai harcok fellobbanása miatt, másrészt jellemzik felfogását és hibás taktikai számítását, hiszen törvényjavaslatát éppen nem a politikai megbékülés szellemében tárgyalták. Valóságos felekezeti vihart vert fel! Egyben azonban igaza volt, hogy a súlyosabb támadás nem a parlamenti ellenzék, hanem az egyházak részéről érte.

A királyhoz intézett előterjesztés érdemi indokolása, summája a törvényjavaslat miniszteri indokolása általános, elvi részének. Ennek azonban mélyenjáró elemzését adja! A közoktatás és különösen a népoktatás törvényes rendezésének három alternatíváját említi. Az első volna, hogy minden iskola kizárólag és közvetlenül „az államkormány hatósága alá helyeztessék.” A második, hogy az oktatás s köznevelés egészen a felekezetekre háruljon és az állam a fenntartásukra szolgáló anyagi erőt az egyházaknak adná. Végül a harmadik, hogy az egyházak is tarthassanak fenn iskolát a maguk erejéből (ezek felett maguk rendelkeznek!) s ahol az egyházak e jogukat nem gyakorolnák, ott az „államkormány” állítana fel saját hatósága alatt működő iskolákat.

Az első módot — mely szerint megszűnne az iskolák vallásfelekezeti jellege — nemcsak mind hangosabban kívánja Európa-szerte a közvélemény, hanem Amerika és Európa legtöbb államában már is „tisztán államilag” kezelik az iskolákat vagy ennek elérésére töreksenek a kormányok. Hazánkban is mind számosabb pártfogója van e felfogásnak, sőt a reformátusok egyik egyházkerülete is hajlandó lenne átadni iskoláit az államnak. EÖTVÖS azonban nem tartja Magyarországon célszerűnek, mert túlterhelné az állampénztárt és „az egyházak kellő szabadságával” sem tartja összeegyeztethetőnek a nevelés és iskolaállítás jogának megvonását. Végül — a reformátor intő figyelmeztetéseként — megjegyzi, „hogy ha a törvényhozás a közhangulat jelen állapotában intézkedik e módot még most elkerülhetjük”.

A második módot, hogy az oktatás egészen az egyházak kezébe kerüljön, sem célszerűnek sem kivihetőnek nem tartja. Rendkívül felingerelné a „közérületet” és az első megoldás követelésére késztené. Az iskolák fenntartására adott államszegély pedig jogot adna az állami beavatkozásra, amely „örökös összeütközésekre” vezetne az állam és az autonóm egyházak között (itt EÖTVÖS a katolikus autonomia vélt közeli megvalósítására hivatkozik). Különös nyomatékkal hívja fel az uralkodó figyelmét e megoldás esetén a nemzetiségi problémák kiéleződésére. Tekintettel arra, hogy a népiskolák eddig is „nemzetiségi agitatók szintéről használtattak”, egyaránt veszélyes lenne, ha az állam nem gyakorolna kellő befolyást az oktatásra vagy a sokféle nemzetiségi igény következtében éppen befolyása gyakorlásával összetűzéseket váltana ki. Célszerűtlenné tenné ezt a megoldási módot az is, hogy ellentétbe kerülne az egyház szabadságával azért is, mert a tankötelezettség bevezetése nélkül nem lehetne eredményt elérni. Ez pedig mindenütt iskolák felállítására kényszerítené az egyházat, ahol hívei laknak. Végül pedig olyan súlyos terhet jelentene az államkincstárnak az állampénzen fenntartott felekezeti iskolák állítása, melyet az ország „vagyonállapota” nem bír el. Közös iskolákat — ahol szükség van rá — még tud nyitni az állam, de a hitfelekezetek szerinti iskolaállítás megnégyszerezné (10.000—40.000) a felállítandó iskolák számát. E mellett még megjegyezhetjük, hogy növelné a legegészségtelenebb iskolatípus arányát: az osztatlan törpe iskolákat!

Marad a harmadik megoldási mód! Az egyházak is tarthatnak fenn iskolákat a királyi főfelügyeleti jog fenntartása és szabatos körülírása mellett, ahol pedig erre nincs lehetőség, ott a polgári község köteles ezt államsegélyen megnyitni. Noha ezek felekezeti jelleg nélküli közös iskolák, „a növendékek vallásos oktatásáról is gondoskodva leendő”, csakhogy az illető egyházak által. Az adott politikai viszonyok mellett ezt a formát vélte EÖTVÖS legalkalmasabbnak az ellentétek áthidalására.

A közoktatásügyi miniszter előterjesztése végén megegyeszer aláhúzza, hogy tekintettel volt az egyházak „minden jogos és méltányos igényeire”, valamint nemzetünk municipiális életére. Az európai államokban újabban hozott közoktatási törvények között alig van olyan, melyben annyira tekintettel lennének az egyházakra, „mint mennyit én iparkodtam javaslatomban tanúsítani”. Másfelől a jelen törvénytervezetben a vármegyék is megkapják a szükséges befolyást a községi iskolákra.

EÖTVÖS előterjesztése egy nagy államférfi politikai eszméinek, a politikai viszonyok követelményeivel való egyeztetését, nagyvonalú kiegyenlítését mutatja. Utolsó szavait — „alapos reményem lehet iránta, hogy a törvényt a hazában minden oldalról megnyugvással fogadandják” — megcáfolták a következő hónapok. Talán úgy járt, mint az ellentétes törekvések annyi más kiegyenlítője, hogy míg előbb legalább néhányat egészen, addig később senkit sem tudott kielégíteni?

Ferenc József jóváhagyása — a Felső személye körüli miniszter útján — másnap megérkezett. A király megjegyzése két jelentéktelen pontot érintett. Először a tantárgyak megfelelőbben „összhangzásba hozandók”, másodsor a tévesen előforduló „polgári iskolák” elnevezése helyett „felső népiskolák” értendők. A polgári iskolák — mint új iskolatípus — ekkor még valóban hiányoztak a törvényjavaslatból és csak később, az országgyűlési tárgyalások során iktatták be.

A népiskolai törvényjavaslatnak az országgyűlés elé terjesztésével — a királyi felhatalmazás után — EÖTVÖS nem sokáig várakozott. 1868 június 23-án, BÁRÓ SIMONYI LAJOS, a kisjenői kerület képviselőjének interpellációjára [szándékozik-e a kormány az egyházak és iskolák állami segélyezéséről (1848: XX. tc.) törvényjavaslatot a Ház elé terjeszteni?] jobb választ nem adhatván — általános helyeslés mellett — a jelen törvényjavaslatot letette a Ház asztalára.

EÖTVÖS JÓZSEF ekkor rövid beszédet⁷ mondott. Közölte, hogy a kormánynak nincs szándékában az egyházaknak nyújtott államsegélyt szabályozó törvényjavaslatot beterjeszteni. Lehétetlenné teszik ezt pénzügyi viszonyaink és célszerűtlenné az egyházi autonómiával való összeférhetlensége. A népoktatási törvényjavaslattal kapcsolatban megjegyezte, hogy a felső- és középfokú oktatás szabályozását egy későbbi törvényjavaslat számára tartotta fenn. A nemzet zöme szempontjából, „miután valamint alkotmányunk alapja demokratikus, úgy összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk: azt hiszem, ez minden esetre az első lépés, melyet ezen pályán tenni kell”.⁸ Európai helyzetünk parancsa a magyar művelődés fokozása és felvirágoztatása! „A népnek értelmi emelésében fekszik legbenső meggyőződésem szerint ezen haza egész jövője. Ettől függ, hogy nemzetünk, mely ezen földet vitézsége által

⁷ 1865/68-ik évi Országgyűlés Képviselőházának Naplója. VIII. kötet, 127—128. l. Eötvös József Összes Művei. X. kötet, 150—154. l.

⁸ Eötvös Ö. M. X. 152. o.

fegyverrel foglalta el, azt értelmisége által megtartsa. Most Európának ezen helyén más nemzetnek, mint valóban civilizált nemzetnek, nincs helye.⁹ Éppen ezért kéri a törvényjavaslat gyors elfogadását. Az sem mindegy a hazának, hogy a 2 500 000 iskolaköteles gyermek nevelése egy vagy két éven belül kezdődik-e meg. Beszéde végén leszögezte, hogy a népoktatás rendezése egyedül törvény útján oldható meg, és itt utalt a népnevelési egyetek kudarcára. A népnevelés törvényes rendezése előfeltétele annak, hogy a forradalomban és szabadságharcban fogant polgári jogalkotások, elsősorban a 48-as törvények végrehajthatók legyenek. . .

A népoktatási törvényjavaslat — melynek a felekezetek iránti engedékeny és méltányos szellemét nehéz kétségbe vonni — erélyes ellenakciókra készítette a püspöki kart. Az ellentámadást a hercegprímás, SIMOR JÁNOS vezette. A határozottan „ultramontán és aulikus” érzelmű korábbi győri püspököt — THUN LEO egykori osztálytanácsosát — még az új kormány kinevezése előtt ültették az elhunyt SZCITOVSZKY primási székébe. A Deák-párti HALÁSZ IMRE a kortárs és jól tájékozott publicista szemével tárja fel a klérus ellentétes működését.¹⁰ SIMOR még az ANDRÁSSY-kormány kinevezése előtt memorandumot terjesztett az uralkodó elé, melyben azt bizonygatta, hogy legfőbb kegyúri jogát (felség-jog) mint apostoli király csak személyesen, minden alkotmányos kormány mellőzésével gyakorolhatja. A felelős kultuszminiszter így nem gyakorolhatna befolyást az egyházi iskolai ügyekre, hanem ezeket a primáson keresztül a király intézné. Ferenc József — akinek mégis csak fontosabb volt a kiegyezés — magához hívatta az öreg DEÁK FERENCET, aki kifejtette az uralkodó előtt (1867. II. 8.), hogy a „rex apostolicus” nem több pusztá címnél, amit régebben, Mária Terézia előtt, királyaink nem is igen használtak. A legfőbb kegyúri jog nem apostoli címe miatt illeti meg, hanem államfői mivolta következtében, melynek legvilágosabb bizonyítéka Hunyadi Jánosnak mint kormányzónak ez irányú gyakorlata, amit a pápa is tudomásul vett.

A főpapság aggályoskodott, hogy az 1848. XX. tc.-re hivatkozva a kormány szekularizálni fogja az egyházi javakat. Az indokolatlan félelem arra készítette a klérust, hogy a pápa hozzájárulásával — DANIELIK c. püspök közvetítésével — az egyházi birtokok eladásáról tárgyaljanak LANGRAND DUMENCEAU belga bankárral. HALÁSZ IMRE szerint: „A pápa megdicsérte a bankár szép gondolatát s áldását küldötte neki.”¹¹ A Brüsszelben élő LUDWIGH JÁNOS leplezte le a sajtóban — a tulajdonképpen állami birtokokat (célvagyon) képező — egyházi javakkal folytatott mesterkedéseket.

Eötvös 1867 júliusában a hercegprímásnak írott levelében, melyben a katolikus autonómia eszméje mellett szállt síkra, szemére veti az egyháznak, hogy nagy vagyona ellenére is elmaradottabb helyzetben vannak a katolikus iskolák, mint a többi felekezeté. A primás visszautasította a miniszter állítását és a mulasztásokért elhárította a felelősséget, mivel a királyi kormánysszékek ragadták magukhoz a múltban az egyház autonómiájának „korlátlan kezelését” és „az államegyház nem jelentett többé azontúl egyebet, mint az állam gyám-

⁹ Eötvös Ö. M. X. 153. l.

¹⁰ HALÁSZ IMRE: Egy letűnt nemzedék. Bp. 1911. 301—337. l. — E dolgozat keretein belül nem foglalkozhatunk részletesen Eötvös egyházpolitikai törekvéseivel és az európai katolikus liberalizmus programjával. — CONCHA GYÖZÖ: Eötvös és Montalambert barátsága. Bp. 1918.

¹¹ HALÁSZ i. m. 317. l.

ságát". Továbbá: „az egyház szolgált, áldozott, alapított, — de az állam szabta ki a rámat, rendszert és kezelést”¹².

Népoktatási politikájával — óvatossága ellenére is — kihívta EÖTVÖS a püspöki kar támadását. A primás pásztorlevélben uszított a törvényjavaslat ellen és az alsópapság — követve a pápa és SIMOR utasításait — vad dühvel rontott EÖTVÖSnek, hogy meg akarja fosztani iskoláiktól és vallásuktól a katólikusokat.¹³ Megdöbentető képet festett HALÁSZ IMRE a papság által provokált botrányokról, ahol a felbújtott csöcselék gyakran tetleg is bántalmazta az állami tanítókat. „E kultúrelles hadjáratban a klerikalizmus szövetségesre talált a protestáns orthodoxiában, különösen annak vezérében Tisza Kálmánban.”¹⁴ A liberális bel- és külföldi sajtó a legnagyobb ellenszenvvel fogadta a felekezeti erőszakoskodásokat és a kulturális haladást gátló politikai lépéseket. EÖTVÖS JÓZSEF súlyos politikai helyzetét és egyben elévülhetetlen érdemeit semmi sem bizonyítja jobban, mint POGÁNY FRIGYES h. államtitkár 1926-ban tartott előadásának óvatosságvai: „mélyreható ellentétek forogtak fenn a népoktatásügyi törvény meghozatala előtt még a rendezés alapvető, elvi kérdései tekintetében is, amely elvi ellentétek — sok egyéb körülmény mellett — nem kis részben okai annak is, hogy a törvényt máig sem lehetett egész teljességében s még kevésbé mindenben az eredeti intenciók szerint végrehajtani.”¹⁵

A törvényjavaslat elbuktatásáért 1868 nyarán is tovább folytatódott a küzdelem. A népoktatási eszme ellenségei mindent elkövettek, hogy zátonyra juttassák EÖTVÖS működéspolitikai misszióját. Nehéz nem gondolni az idealista politikus királyhoz írott levelének ama soraira, amelyben a békésebb léghőmérsékletért remélte javaslatától . . . Számos levél és javaslat érkezett az országgyűléshez és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére. Ezek közül elsőnek a magyar tanítóság őszinte véleményét tükröző pécsi tanítóegylet „szerevény észrevételei”-t említjük,¹⁶ amely merőben eltér a későbbiekben még idézett — egyházi sugalmazású — tanítói levelektől. A pécsi tanítóegylet levelét EÖTVÖS elolvasta és csatoltatta a törvényjavaslat egyéb irataihoz. Nagy elismeréssel nyilatkoznak a törvényjavaslatról, különösen a tanítóképzés megoldásáról. Javasolják, hogy csak év végén lehessen iskolát változtatni s mellette EÖTVÖS „helyes” megjegyzését láthatjuk. Érdekes és sok szempontból indokolt kívánságuk volt, hogy csak a hatosztályú népiskola elvégzése után mehessenek a tanulók középiskolába. Felemelték szavukat a tanítók védelmére! „Igen czélszerű lesz a törvényben világosan kimondani itt (52.§.) azt is, hogy hány óra essék ebből a népiskola világi tantárgyai, tehát a néptanítóra és mennyi a vallásstanra, vagyis az illető lelkészre.” A tanító ne legyen köteles heti 22 óránál többet tanítani (mellette a miniszter ?-e), az iskolaszék ne szólhasson bele a tanításba, és soknak tartják az egy tanfelügyelőre eső 300 iskolát. Végül javaslatot tesznek a fizetések megállapítására és a nyugdíjak biztosítására. Legfőbb reményük, a községi könyvtárak gyors felállítására, sajnos korai volt . . .

¹² A főméltóságú Herczeg-Primásnak három irata és függelékül B. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő excellenciájának levele a herceg-primáshoz. Pest, 1867. 10. 1.

¹³ HALÁSZ uo. SÖTÉR ISTVÁN: Eötvös József. Bp. 1967. 318. l. GRATZ GUSZTÁV: A dualizmus kora. I. kötet. Bp. 1934. 94. l.

¹⁴ HALÁSZ i. m. 326. l.

¹⁵ POGÁNY FRIGYES: A magyar népoktatásügyi politika irányelvei és az elemi népoktatás fejlődése hazánk mai csonka területén a kiegyezés óta. Bp. 1927.

¹⁶ OL. VKM. 1868—1168. (1868. VIII. 13.) — Az eredeti irat elégett, szövege megjelent: Iratok az 1868. évi népiskolai reform korából. (Közölte és bevezette: ANTALL (JENŐI) JÓZSEF és KISS GYÖRGY). Pedagógiai Szemle, 1958. évf. 7—8. sz. 700—705. l.

A törvényjavaslat sorsa közben a képviselőházban is reménytelennek látszott. Hiába fogadták itthon és a külföldön egyaránt olyan nagy érdeklődéssel EÖTVÖS tervezetét, a felekezeti féltékenység magasra csapott lángjai már-már elhamvasztással fenyegették a törvényjavaslatot. Eltérő megfontolások alapján, de az országgyűlésen is ellene fordult a balközép (TISZA KÁLMÁN pártja) és részben a kormánypárt képviselői is. De elégedetlenkedtek a nemzetiségek vezetői is, a baloldali képviselők viszont nem tartották elég radikálisnak.

II.

A benyújtott törvényjavaslatot a képviselőház az egyes bizottságok elé utalta. TREFORT azonnal összehívta a VIII. osztályt (bizottságot), azonban mindjárt az előleges tárgyalások alkalmával több kétely és nehézség merült fel.¹⁷ A többi bizottságban is „letárgyaltatván, már-már elvetették”,¹⁸ amikor szeptember 28-án a képviselőház zárt ülésén Eötvös barátja és sógora, később utóda a kormányban, TREFORT ÁGOSTON (a VIII. bizottság elnöke) azzal mentette meg a törvényjavaslatot, hogy egy 25 tagú ad hoc bizottság kiküldését javasolta a Háznak, „melyben minden hitfelekezet képviselve legyen” és — a kultuszminiszter hozzájárulásával — hallgassák ki a felekezetek tanügyi szakértőit.¹⁹ TREFORT hangsúlyozta a képviselőházban elmondott beszédében, hogy „e kérdés sem párt-, sem hitfelekezeti kérdés, de a magyar kultúra kérdése”.²⁰ A „25-ös bizottság” működéséről részletes felvilágosítást kapunk az 1869-ben nyomtatásban is megjelent „Az 1865/8-diki országgyűlés Népoktatási Bizottságának munkálatai” című parlamenti kiadványban.²¹

A képviselőházban megtartott zárt ülés után, szeptember 30-án — párt-politikai, felekezeti és nemzetiségi szempontok figyelembevételével — megválasztották a 25-ös bizottság tagjait, majd október 1-én kihirdették az eredményt. Az elnyert legtöbb szavazat sorrendjében összeállított hivatalos névjegyzék²² a következő: Dimitrievits Milos, br. Podmaniczky Frigyes, Manojlovich Milán, br. Simonyi Lajos, Szaploneczay József, Szilády Áron, Thalabér Lajos, Bezerédj László, Csengery Antal, Nyáry Pál, Trefort Ágoston, Tisza Kálmán, Nagy Péter, Véghső Gellért, Kerkápoly Károly, Hunfalvy Pál, Sebestény László, Szolga Miklós, Bartal György, Papp Zsigmond, Rónay Jácint, Székács József, Zichy Antal, Szelestey László, Fabricius Károly.

A 25-ös bizottság október 7-én délelőtt ült össze először. A bizottság elnökévé NYÁRY PÁLT, jegyzőjévé ZICHY ANTALT választották, majd szétosztották a bizottsági tagok között a miniszteri indokolást. A második ülésre még ugyanaz nap délután került sor. TISZA KÁLMÁN javasolta, hogy kérjék fel a felekezetek fejeit (a 3 katolikus érseket, az evangélikus és református superintendenciák elnökeit, a román metropolitát, a lugosi és szamosújvári görög egy. püspököket, az erdélyi unitárius püspököt, a pesti főrabbit, majd utólag az erdélyi református és szász evangélikus felekezeti vezetőket) tanügyi szak-

¹⁷ Az 1865/8-dik Országgyűlés Képviselőházának Naplója. X. kötet, 33. o. TREFORT beszéde.

¹⁸ FERENCZI i. m. 258. l.

¹⁹ O. L. Országgyűl. iratok 1868—4519.

²⁰ Idézett Képv. házi Napló. uo.

²¹ O. L. Ogy. ir. 1868—4744. E szám alatt az idézett nyomtatványon kívül is számos eredeti, erre vonatkozó iratot találunk: jegyzőkönyveket, leveleket stb.

²² O. L. Ogy. ir. 1868—4563. (lásd a nyomtatványban is!)

értőik 10 napon belüli kijelölésére. Addig is a kérdések tanulmányozására albizottságot választottak: Bartal, Podmaniczky, Tisza, Zichy és Manojlovich részvételével. Utólag (X. 19.) még Nagy Pétert is beválasztották. Az albizottság október 7-én, 9-én és 20-án tartott igen fontos üléseket. Elnökévé Bartalt, jegyzőjévé szintén Zichyt választották. Megfogalmazták a szakemberekhez intézett kérdések alaptervezetét, majd az utolsó ülésen felvetették a kisdedovók felállításáról szóló rész törlesztését a törvényjavaslatból.

A felekezetek fejeihez küldött levelekre hamarosan megérkeztek a válaszok. Hangjuk általában hűvös és udvarias, némelyikben az engedélyezett kijelölési idő rövidségét is kifogásolják. A kijelölt nevelési szakemberek részben papok és lelkészek, részben pedig pedagógusok. SIMOR JÁNOS azonban a kijelölt szakemberek nevét közlő levelében is abbeli reményét fejezte ki, hogy a törvényjavaslat „a kedélyek megnyugtatóásával s az egyházi autonomia sértetlenségével legyen megoldható”.²³ Ezeknél a hivatalos, megfontolt hangú leveleknél sokkal többet mondanak a bizottsághoz érkezett felekezeti és felekezeti tanítói testületektől küldött feliratok, javaslatok, amelyek világosan bizonyítják az újra fellángolt felekezeti ellenállás tüzeit. A sok közül csak néhányat, a legjellemzőbbeket ismertetjük.

1868 október 1-én — SCHÜLCZ JÁNOS kerületi tanfelügyelő vezetésével — katolikus „tanítói tanácskozmányt” tartottak Tölgyesen. Gyűlésükről megfelelő képet kapunk az országgyűléshez intézett levelükből.²⁴ Azt írják, hogy a tervezett népiskolai törvény kiteszítja a „nemzeti élet-organumok” sorából a vallást és az egyház jótékony befolyása „mint szóra sem méltó tan . . . tán a rationalismus kárörvendő hiveinek vettetik áldozatul”. Eddigi nevelési rendszerünkben „polgári élettanaink is a vallásiakon alapulnak”. A törvényjavaslat ezt megsemmisíti azzal a helyes elvvel együtt, „hogy tanoncaink gyenge tehetségei hosszú ideig ne terheltessenek a napi oktatással”. Felvetik a kérdést, hogy ha a kormány ily „zsibbasztó nyomást gyakorol” a vallásra és közművelődésre, oktatási rendszerével „a nemzetsarj eszét túl tömi szíve és jelleme rovására . . . valljon a democrata szellemben hozott törvények elég erősek lesznek-e mivelni a szív kemény földjét, mely a vallástalanságban többé termelő erővel nem bír?” Áldozatot vélnék hozni a hon javára „a törvényjavaslat elleni nyílt felszólamlás alakjában, miképp a tanodák az egyházzal együtt hagyassanak, a népiskolák eszméje a törvényjavaslatban elejtessék, s e helyett előbbi alakjában tartassék meg a rendes és kötelezett tantárgyak között a vallás oktatása”. Az idézett „felszólamlás” markáns vonásokkal tükrözi a klérus inspirációját és szellemében összevág a SIMOR EÖRVÖSHÖZ írott válasz-levelében foglalt állításokkal.

A tiszántúli református egyházkerület nyomtatott tanulmányban fejtette ki Véleményé-t²⁵ az 1848-dik évi vallásügyi törvényről és általában az iskola ügyről. Jelen dolgozatunk szempontjából kevésbé érdekesek a valláspolitikai fejtegetések és ezért csak főbb mondanivalóját ismertetjük. Részletesen foglalkoznak az egyházak autonómiájával, a különböző felekezetek jogegyenlőségével és jogviszonosságával, valamint az egyházak és iskolák anyagi szükségleteinek állami fedezésével. EÖRVÖS 1848-as népiskolai törvényjavaslata — eszerint —

²³ O. L. Ogy. ir. 1868—4744.

²⁴ „Felszólalása Hont megye Szalka egyházkerület tanítói karának az iskolai törvényjavaslat tárgyában.” O. L. uo. (Továbbá lásd ANTALL és KISS Gy. idézett közleményében, 16. jegyzetnél)

²⁵ O. L. Ogy. ir. 1868—4744.

„a protestánsok iskolai autonómiáját nem csak nem védte és gyámolította, hanem mind szellemi, mind vagyoni tekintetben megtámadta és végveszedelemmel fenyegette.” (37. old.) Nem helyeslik — az 1848: XX. tc.-ben foglalt — teljes ellátást, de az állam rendelkezésére álló országos alapból (alapítványok stb.) a magyar protestáns egyház nem kéri, hanem követeli a maga részét (45. old.). Ellenzik a közös iskolákat, azonban a „tankötelezettség kimondása”-val „nevelni és képesíteni kell a mostani ifjú nemzedéket, még a jelen idősb nemzedék ellenzése mellett is arra, hogy a szabadságot élvezni és megvédeni képes legyen; mert a szabadság, az arra való képesség nélkül voltaképpen a semminél is kevesebbet ér.” (51. old.) E tekintetben a református felekezeti felfogás lényegesen eltér a katolikus egyházétól és megközelíti a liberális politikai álláspontot. Véleményük szerint az állam csak ott állítson fel iskolákat, ahol a társadalom nem képes felekezeti tanodákat fenntartani és teendője „jelenleg alig lehet több, mint az hogy védje és gyámolítsa a felekezeti iskolákat.” (58. old.) Az állam szabja meg a nyújtandó „képzettség minimumát”, de ne kívánja, hogy a közös iskolára adózzanak azok is, akiknek a gyerekei a felekezetibe járnak: „az állam saját pénzünkön ne versenyezzen ellenünk.” (58. old.) A Vélemény utolsó mondata: szinte a „gazdasági liberalizmus” klasszikus elveinek alkalmazása az iskolapolitikára: „Az iskolákra s általában a tanügyre nézve is a teljes nyilvánosság és a szabad verseny legbiztosabb felügyelő és ellenőrző.” (62. old.)

A teljesség kedvéért megemlítjük még a magyarországi evangélikusok négy egyházkerületének közös „kérvényét”,²⁶ melyben kéri EÖTVÖS törvényjavaslata elfogadásának az elhalasztását addig, amíg a vallásfelekezetek egymáshoz és az államhoz való viszonyát rendező törvényt nem hoznak. Kérésüket a parlamenti vitában is előterjesztette az egyik evangélikus képviselő, azonban elutasították . . .

A 25-ös bizottság október 19-én folytatta ismét munkáját. Ezen és a következő napokon a felekezeti szakértők meghallgatásának előkészítésével foglalkoztak. Felolvasták a beérkezett válaszokat, a kiküldött albizottság jelentését, valamint megállapodtak abban, hogy olyan kérdést, „mely közjogi elvet foglal magába”, nem terjesztenek a „szakférfiak” elé és velük „vitatkozásba nem bocsátkoznak”. Az egyházi szakértők elé terjesztendő kérdések megszövegezésével ZICHY és CSÉNGERY képviselőket bízták meg. (A felekezeti tanügyi szakértők részére 5 forint napidíjat szavaztak meg a kihallgatások idejére.) Elfogadták a kisededóvról szóló fejezet kihagyását ajánló albizottsági javaslatot. (okt. 24.) RAPOS JÓZSEFnek a „Köz-alapnevelést Terjesztő Intézet” igazgatójának levele²⁷ már későn (okt. 28.-i dátummal) érkezett Nyáry Pálhoz. Visszatartja a bizottság döntését, hogy a kisededóvás inkább „az ápolás mint a nevelés körébe tartozik”, hiszen már régebben „valóságos és pozitív nevelésnek tartatott.” Éppen e félreértések miatt helytelen a kisededóvás elnevezés és helyette az alapnevelés szó használatát ajánlja. (Mellékelte leveléhez: A kisededóvíntézeteket Magyarországon terjesztő egyesület 1839-i évkönyvét.)

A bizottság hatodik ülésén, október 27-én megkezdődött a 32 egyházi tanügyi szakértő kihallgatása, s ez folytatódott 29-én és befejeződött 30-án. A megkérdezett szakértők 22 kérdésre feleltek, ezenkívül a törvényjavaslat bármely más pontjához is megjegyzéseket fűztek. Az ankét lefolyását

²⁶ O. L. Ogy. ir. 1868—4744. (október 7.)

²⁷ O. L. Ogy. ir. 1868—4744.

ZICHY ANTAL jelentése (október 31.) alapján ismertetjük (népoktatási bizottság munkálatai ...). Részletes leírását mellőzzük, mivel az idézett parlamenti kiadványban a teljes jegyzőkönyv szerepel. Az első kérdésre, hogy szükséges-e a tantárgyak törvényben való kimondása és a felszerelési eszközök minimumának a meghatározása, RÉVÉSZ debreceni református lelkész helyeslő választ ad, míg GRELL GERGELY egri érseki esperes azt kívánja, hogy bízzák ezt az egyházi tanhatóságokra. A nagyváradi görögkatolikus püspök megbizottja attól fél, hogy ezeknek törvényben való kimondása ürügyül szolgálna az állami beavatkozásra. ZICHY megjegyzi jelentésében: „Bakó (tanító, az evangélikusok megbizottja. A. J.) hangsúlyozza, hogy 10 éves koráig gyermeknek könyv ne adassék kezébe.”

A tanítóképzőkkel kapcsolatban a legtöbb felekezeti szakértő leszögezi, hogy „azok hitfelekezeti lehetnek” csak. A zsidó megbizottak (KOHN és DEUTSCH) a közös iskola lényeges akadályának tüntetik fel a náluk kötelező szombati ünnepet és a megállapított 2 óra vallásoktatás elégtelenségét, mivel ez a zsidóknál hetente 15—20 órát is igénybe vesz. „Révész mindazon pontokat, melyekben ismétlő, vagy felső népiskoláról van szó, minthogy ezeknek még nem jött el idejük, kihagyatni javasolja” (ZICHY jelentése). Eltérő vélemény alakult ki a tandíjak szedése kérdésében. A katolikus megbizottak közül többen helyeselték az ingyenes oktatást, „az iskolázási kényszer logikai következményét”. RÉVÉSZ viszont ellenezte és benne „csak a nemesi adómentesség analogiáját látja.” DEUTSCH — a zsidók képviselője — aggódik, hogy a felekezeti iskolák „anyagi concurrentia” miatt megszűnnek. A meghallgatott szakértők általában nem ellenzik az iskolakötelezettség törvényben való kimondását, de eltérnek a vélemények a mulasztás büntetésében. NOVÁK igazgató (a szatmári püspök megbizottja) és SZUPPÁN esztergomi kanonok, főegyházmegyei tanfelügyelő a nép szegénysége miatt egyelőre kivihetetlennek tartja és megsegítésüket „az állam kötelességének tartja ... A többi szakférfiak e nézetnek mint kommunizmusra vezethetőnek, ellentmondanak” (ZICHY jelentése).

A tanítóképezdek esetében sokan — talán nem is helytelenül — a kisvárosi, sőt falusi elhelyezést ajánlják. A katolikus és görög szertartású egyházi szakértők, „kik a közös iskolákat általában nem óhajtják” — a jelentés szavai szerint — attól félnek, „hogy az oktatás száraz formasággá aljasul, ha a vallásos „nevelés” elhanyagoltatik”. Gyakran hangsúlyozzák a „szabad egyház és szabad állam” eszméjét, valamint a polgár és hívő elválaszthatatlanságát. ROMÁN MIRON Saguna András érsek és metropolita küldötte — „az egész törvényjavaslat életbeléptetését „erkölcsi lehetetlenségnek,, tartja. Felszólalásakor átnyújtotta a Nagyszébenben tartott görögkeleti román kongresszus (szeptember 16—28) hasonló tartalmú határozatát. Az állam felügyeleti jogát „mindnyájan csak a fő felügyelésre” kívánták szorítani. Furcsa tervet ajánlottak a görögkeleti és zsidó megbizottak: a felekezetek megegyezhessenek egymással, hogy közös iskolák helyett, közös felekezeti iskolákat szervezhessenek. Sőt JUHÁSZ kassai katolikus kerületi főigazgató leszögezte, hogy az állam által felállított iskolákat is „hitfelekezeti jellegűekül óhajtánám szerveztetni” (Bizottság munkálatai, 32. old.) GRELL pedig úgy okoskodott, hogy ha az állam a vallásoktatást rábízza az egyházra, „akkor a többit is bízva rá” s az egész törvényjavaslatot mint „idő előtti félreteteni méltóztassék.” Szintén ide kívánkozik az egyik evangélikus megbizott figyelmeztetése, hogy őrizték meg a nemzetet fenntartó protestáns autonómiát, mert a „reaktio lesben áll ... s csak a kedvező alkalmat várja, hogy fejét felemelhesse ...” Egyhangúan ki-

fogásolták a silány tanítói fizetéseket, azonban az egri érsek megbízottjának szavai szerint, a „néptanítót sorvasztó s életlő foglalkozásáért méltólag díjazni a leggazdagabb állam sem képes.” (i. m. 127. old.)

Talán kissé nyers kivonatát adtuk a felekezeti szakértőkkel folytatott tanácskozásnak, azonban — e szerény igényű mozaikokban is — világosabb és élethűbb kép bontakozik ki előttünk, mintha mondanivalójuk — esetleg tetszetősebb — bírálatát nyújtottuk volna. Megjelent a szakértők kihallgatásán, akárcsak a bizottság más ülésein, EÖTVÖS JÓZSEF is, „ki neve híret kötötte a törvényhez, isteni béketűrrel engedte magát akárhány részletben megveretni.” E szavakat ZICHY ANTAL, a 25-ös bizottság egykori jegyzője mondotta el EÖTVÖSRŐL 1888-ban tartott emlékbeszédében.²⁸

A bizottság november 2-án végre megkezdhette a törvényjavaslat érdemleges tárgyalását. Számos stiláris és formális módosítást ajánlottak a képviselők — pl. „népnevelés” helyett „népoktatás”-t —, melyeknek ismertetése felesleges. Nem fogadták el EÖTVÖS javaslatát, hogy egy tanító keze alá legfeljebb 60 növendék tartozzék. Miniszteri indokolásában is hangsúlyozta, hogy egyelőre ugyan lehetetlen volna ezt elérni, azonban „e 60 létszám mint minimum a cél; melyre törekednünk kell.” A bizottság e számot végül is 80 főben állapította meg!

A népoktatási bizottság ülésein kifejtett működéséért elismeréssel kell adoznunk CSENGERY ANTALnak. Iskolai alap alkotását javasolta. Mindég megtalálta az EÖTVÖS számára is elfogadható áthidaló megoldást a bizottság ellentétes javaslatai között és megfogalmazta — egyéb értékes javaslatai mellett — a változtatás nélkül elfogadott, a polgári iskolák felállításáról intézkedő részt.

A sokat vitatott 50%-os iskolai pótdadó kivetésénél abban állapodtak meg, hogy a felekezeti iskolára fizető adózó csak akkor köteles ezt is fizetni, ha az előbbi nem teszi ki a kívánt 50%-ot. A magán egyesületek iskolaállítási jogát tárgyaló részt TISZA KÁLMÁN fogalmazásában fogadták el. Az utolsó ülésen (november 7-én) hallgatták meg SZILÁDY ÁRON kiegészítését a tanyai iskolázatásról és járókelő (ambulans) tanítók alkalmazásáról. Ezen az ülésen PODMANICZKY ajánlotta az üresen álló csendőrlaktanyák megvételét iskolai célokra. Végül pedig meghallgatták a nógrádi tanítók reform-javaslatait (levél): tandíj megváltása, ingyen fuvar a tanítói értekezletekre, karácsonyi ostyasütés megváltása, harangozói szolgálat — kárpótlás melletti — megszüntetése, az iskola fűtésének átszervezése, ostyára való liszt és búza szedésének és a Gergely, valamint Balázs napi koldulásoknak a megszüntetése. A 25-ös bizottság november 9-én tartotta utolsó (XVIII.) ülését és ekkor végleg megszabták a fejezetek sorrendjét.

III.

A népoktatási törvényjavaslat már a következő napon (nov. 10.) a képviselőház elé került. A kiküldött bizottság nevében NYÁRY PÁL elnök szólalt fel.³⁰ Hangsúlyozta az ügy sürgősségét és minden késést mulasztásnak nevezett. Kérte a törvényjavaslat kinyomtatását és osztályonkénti (bizottságok szerint) tárgyalását. Színtén ekkor javasolta a 25-ös bizottság munkálatainak „könyv-

²⁸ ZICHY ANTAL: Emlékbeszéd b. Eötvös József felett. (Nemzeti Nénevelés, 1888 március)

²⁹ Lásd még: GYÖRI VILMOS: A polgáriskola gondolatának kialakulása (1868-ig). Bp. 1929.

³⁰ Az 1865/68-dik Országgyűlés Képviselőházának Naplója. 10. kötet, 260. old.

alakbani” kiadását! Ezután ZICHY ANTAL jegyző felolvasta „a népiskolai közoktatás tárgyában kiküldött” bizottság jelentését.³¹ Ismertette a bizottság működésének általunk már letárgyalt történetét és megnyugtatta a képviselőházat, hogy a tanszabadság elvéből kiindulva, tekintettel voltak a hitfelekezetek egyéni szabadságának megóvására irányuló törekvésekre. Közös iskolákat csak ott állítanak fel, ahol semmi vagy nem megfelelő felekezeti iskola van. A felső népiskola mellett még utalt a polgári iskolatípusra, „melyet mint nepesebb városainkban az alsóbb és közép osztály művelődésének egy hatalmas emeltyűjét, a mélyen t. képviselőház magas figyelmébe ajánlja a bizottság.”

A képviselőház november 19-én ült össze ismét, hogy általánosságban tárgyalja a törvényjavaslatot. A kilenc osztály (bizottság) előadóiból alakult központi bizottság „mind alapjában elfogadta, mind szerkezetére s részleteire nézve jóvá hagyta, s a t. képviselőháznak elfogadás végett ajánlja” a 25-ös bizottság által módosított törvényjavaslatot. Észrevételei inkább stílászabványokra szorítkoztak. Elsőnek ZSEDÉNYI EDE evangélikus képviselő szólalt fel a már említett halasztási kérelem támogatására³² a vallásfelekezetek egymáshoz való viszonyát rendező törvényjavaslat szentesítéséig. NYÁRY PÁL válaszolt az elhangzott indítványra és — noha biztosítani akarja a vallásszabadságot — minden késelemet elutasított. Népevelési törvényünkkel lépünk a „civilizált nemzetek” sorába, mert „akármily nagy hadseregünk legyen, ez még civilizált állammá nem tesz bennünket.” „A nevelés ügye az állam ügye” és itt nincs privilégiuma egyik vagy másik felekezetnek. Felidézte a liberális politikai felfogást, hogy ha az egyénnek biztosítva van a tanszabadság, ezzel minden felekezet és társulat is birtokosa, „hiszen a vallásfelekezet sem egyéb, mint szabad társulat.” NYÁRY, majd ZICHY ANTAL felszólalása után a Ház leszavazta ZSEDÉNYI javaslatát.

Utána Debrecen város képviselője, TISZA KÁLMÁN szólalt fel. Helyeselte, hogy — „hazánk mai viszonyai közt” — az iskolákat nem bízták kizárólag sem az egyházakra, sem az államra. Dicsérte a bizottság módosításait és lekicsinyelte EÖTVÖS eredeti tervzetét, amely lerontotta a kitűzött helyes elveket. Ezt már a kultuszminiszter sem hagyhatta szó nélkül és kisebb beszédben³³ utasította vissza TISZA állítását, hogy saját elvei ellentétben álltak volna az eredeti törvényjavaslattal. Fájdalommal állapította meg beszédében BOBORY KÁROLY, hogy elválasztják és elidegenítik egymástól azokat, akiknek egyeknek kellene lenni a hazaszeretletben és a polgári köteleességek teljesítésében. „Szeretném a köznevelést és a köziskolázást minden felekezetességre való tekintet nélkül egyesítve látni, mint az a szabad amerikai államokban van; de ezt körülményeink nem engedik.”³⁴

Még ezen az ülésen megkezdődött és másnap (nov. 20.) folytatódott a törvényjavaslat olvasása és részletes tárgyalása. Mellőzzük a jelentéktlenebb kérdésekre vonatkozó hozzászólásokat, az apró stílászabvány módosításokat tartalmazó indítványokat s így csak a főbb felszólalásokat idézzük.

A második ülés (nov. 20.) elején nagy vihar kerekedett. A község iskolaállítási jogának tárgyalásakor felszólalt SCHVARCZ GYULA, a jeles kultúrpoli-

³¹ O. L. Ogy. ir. 1868—4744. — O. L. Min. Eln. ir. 1868 — III. 420.

³² O. L. Ogy. ir. 1868—4837.

³³ Eötvös Ö. M. X. kötet, 166. l. — id. Képviselőházi Napló.

³⁴ id. Képv. házi N.

tikus³⁵ és tudós (később a pesti egyetemen az ókori történelem európai híru tanára). „Szűzbeszédében” — a 29 éves tudós — felhívta a parlament figyelmét arra, hogy a törvényjavaslat nem szab határidőt a község iskolaállítási kötelezettségének és nem helyez kilátásba büntető szankciókat. Érveit és összehasonlításait a magyar és francia közoktatási politika történetéből merítette. 5000 községben még nincs iskola és 1861 után több mint száz község elkergette a segédtanítót, hogy ne kelljen rá költeni. POGÁNY FRIGYES, az ismert kultúrstatistikus túlzottnak minősíti³⁶ a SCHVARCZ által említett 5000 iskola nélküli községet, mivel sok kisebb települést (200 lakossal) is községnek számított. „2500-hoz közelállónak” mondja az 1868-ban még iskola nélkül levő községek számát.

SCHVARCZ GYULA elmondotta beszédében, hogy nem vehetett részt a bizottság munkálataiban, mert hat nappal ezelőtt mutatta csak be mandátumát, mert különben ellen-törvényjavaslatot nyújtott volna be. A községek iskolaállítási kötelezettségének teljesítésére három éves határidőt szabott volna meg; valamint javasolta volna az engedetlen községek politikai jogainak (autonómiájának) felfüggesztését. Mivel lényeges módosítások megtételére már nincs lehetőség, ezért javasolta, hogy a szükséges kényszereszközökről a miniszter a legközelebbi országgyűlés elé terjesszen törvényjavaslatot. A nélkül, hogy kétkednének indítványa önállóságában, idézzük KOSSUTH néhány hónappal előbb hozzá írott — már idézett — levelének inspiráló szavait: „Én arra, hogy valamely falu községi joggal legyen felruházva, egyik elengedhetetlen feltételnek szabnám, hogy lakosai számának megfelelő elemi iskolát tartson fenn. . .”³⁷ Az iskolai költségek viselésére képtelen és az iskolát benépesíteni nem képes kisebb szomszédos falvakat pedig egyesítsék „cantónális községgé”. (u. o.)

Ezért a felszólalásért csaptak olyan nagy zajt a képviselők és ontották a sértő („eláll”) szavak özönét SCHVARCZ fejére. Az elhangzottakra válaszoló EÖTVÖS szerint Magyarország községei elég műveltek a népnevelés fontosságának a megértéséhez és nem tartja célszerűnek, „hogy a törvényhozás kételyét ez iránt most már előre a törvényben is nyilvánítsa.”³⁸ E zajos polémiában MADARÁSZ JÓZSEF szólalt fel SCHVARCZ GYULA támogatására. Elvi következetlenségnek bélyegezte, hogy a szülőket megbüntetik az iskolakötelezettség elmulasztásakor, addig a községek ellen nem fogatosítanak ellen-lépéseket. EÖTVÖS ismét szót kért — mert „gyöngeségem, hogy nem szeretem, ha következetlenséggel vádolnak” —, és felhívta MADARÁSZ figyelmét arra a nagy különbségre, ami a között van, ha azt tesszük fel, hogy egyes szülők nem fogják fel a nevelés szükségességét vagy Magyarország községeiről és polgárainak többségéről tétélezük fel ugyanazt.

EÖTVÖS mellett szólalt fel HALÁSZ BOLDIZSÁR, akit megnyugtatót, hogy a törvényjavaslat végrehajtásával „a közoktatásügyi miniszter bizatik meg.”³⁹ PULSZKY FERENC — némi demagógiával — kijelentette, hogy nem képes „bizodalmatlanságot” szavazni a magyar községeknek, azonban elismerte, hogy három év alatt nem lesz minden faluban iskola. NYÁRY PÁL a parlamentáris szokásokra hivatkozott, vagyis a miniszter felelős a végrehajtásért. Utána PAPP ZSIGMOND mondott sértő, személyeskedő hangú beszédet MADARÁSZ (tanulja

³⁵ Híres könyvei: Két röpirat a közoktatás körül. Pest, 1865. — A Közoktatásügyi Reform mint politikai szükséglet Magyarországon. Pest, 1869.

³⁶ POGÁNY i. m. 44. l.

³⁷ Kossuth iratai. VIII. kötet, 165. l.

³⁸ Eötvös Ó. M. X. kötet, 168—169. l.

meg a logika szabályait!) és SCHVARCZ GYULA (ő pedig a statisztikát, és a teoria helyett ügyeljen a gyakorlatra!) ellen. TISZA KÁLMÁN nyíltan megmondotta, hogy miért kell hosszabb határidőt szabni, mert „igen sok község van, mely nem lesz képes az iskolákat felállítani”, és ezek helyett az állam 1—2—3 év alatt nem lesz képes ezt megtenni. A személyeskedő szócsaták közepette BERZENCZEY — előbbi felszólalásáért — neveletlennek nevezte PAPPOT. A vita elcsendesedésekor SCHVARCZ arra hivatkozott, hogy nem bizalmatlan a magyar községek iránt, ha fegyvert kell fogni a hazáért, de az iskola más kérdés: „Én nem a nemzet gyengéinek hízelgő korteskedésre akarok támaszkodni.”

Azóta — egy évszázad távlatából — bátran megállapíthatjuk, hogy SCHVARCZ GYULA aggodalmi nem voltak indokolatlanok. A községek egyrészt szegénységük, másrészt a községi iskolák elleni izgatás miatt igen vontatottan tettek eleget kötelezettségüknek és így — a felekezetiék mellett — főleg állami iskolák születtek. POGÁNY h. államtitkár és országgyűlési képviselő említi idézett előadásában, hogy a szanalás éveinek (BETHLEN miniszterelnöksége alatt) kellett eljönni ahhoz, hogy a csonka ország utolsó iskolátlan községei is eltűnjenek a statisztikából.³⁹ A nélkül, hogy erre jogosultnak éreznék magunkat, SCHVARCZ oda vetett büszke szavai igazolódtak: „Tessék leszavazni! Nekem elégtétel lesz az, hogy midőn később szakemberek fogják látni az én módosítványomat, azt helyeselni fogják.”

Az ülés végefelé újabb polémia támadt a nemzetiségi képviselők és TISZA között. BABES VINCE a „jogegyenlőség” nevében kifogásolta, hogy a nem-magyar anyanyelvűeket is kötelezik a magyar nyelv. tanulására. Szerinte „a nép szükségének leginkább megfelelő nyelv”-et kellene tanítani, ahogy az illető vidék földrajzi és nemzetiségi viszonyai megkívánják. A magyar történelemtől és földrajztól függetlenül kellene előadni az iskolában a nemzetiségek történetét és területük földrajzát. TISZA a legélesebb sovinizta szitkokkal ócsárolta a mondotakat és kifejezetten sértő hangot használt a magyar hegemoniát „alászó” indítvánnyal szemben. HODOSIU is a nemzetiségek érdekeinek a védelmére szólalt fel, mert így a törvény nem nevelni, hanem magyarosítani akar. MILETICS SZVETOZÁR válaszolt TISZÁNAK, hogy a szerbek története nem ott kezdődik, amikor ide bejöttek és azt nem is attól kezdve kell tanítani.

A következő napon (nov. 21.) folytatták a törvényjavaslat vitáját. Ismét SCHVARCZ GYULA felszólalása tűnik ki az elhangzottak közül. Követelte a tanítók és különösen a képezdei tanítók fizetésének a felemelését. EÖTVÖS válasz-beszédében⁴⁰ felelt szavaira! Senkinek sem fáj jobban a tanítók alacsony fizetése, mint neki; „melynek szerkesztésénél erőtt kellett vennem magamon.” Felsorolta Európa művelt és haladottabb államait, ahol szintén igen rosszul fizetik a nevelőket. Végül azon reményét fejezte ki, hogy az ország anyagi felemelkedésével a fizetések javítására is sor kerül. SCHVARCZ GYULÁT azonban nem könnyű meggyőzni, még kevésbé legyőzni. Véleménye szerint a takarékoskodás lehetőséget nyújtana a fizetésemelésre, „ha más nyergek, másféle gombok vagy ilyenféle csekélységek hozatnának indítványba a hadseregére nézve.”⁴¹

VÁRADY GÁBOR a kisdedóvról szóló fejezet kihagyása végett szólalt fel. A kisdedóvó hármast feladatot teljesít: erkölcsi és anyagi megőrzés, valamint az értelem fejlesztése. Javaslatára a Ház utasította a minisztert, hogy a kisded-

³⁹ POGÁNY FRIGYES i. m.

⁴⁰ Eötvös Ö. M. X. kötet, 169—171. l.

⁴¹ Idézett Képviselőházi Napló. 10. kötet, 369. l.

óvókról külön törvényjavaslatot terjesszen elő. A továbbiakban még számos felszólaló foglalkozott a tanügyi igazgatás problémáival és egyéb nevelési kérdésekkel. Ezek részletes ismertetését mellőzzük. A népiskolai törvényjavaslatot a képviselőház november 23-án elfogadta és a főrendekhez továbbította.

A népoktatási törvényjavaslatot a főrendiházban is bizottság készítette elő. November 30-án CZIRÁKY JÁNOS GRÓF beterjesztette az „állandó hármass bizottmány” jelentését.⁴² Főleg stiláris változtatásokat javasoltak. A törvényjavaslat általános és részletes megvitatására december 1-én és 2-án került sor, amikor a főrendek többsége módosítás nélkül jóváhagyta a képviselőház döntését.

A vita megindulása előtt EÖTVÖS hosszabb beszédet⁴³ mondott, mivel a törvényjavaslat legelszántabb, elvi ellenfelei a Főrendi Házban foglaltak helyet. Összefoglalta iskolapolitikája alapelveit és néhány elismerő gesztussal kedvezőbb fogadtatást igyekezett magának biztosítani az ott ülő főpapok részéről. Beszéde bevezetőjében leszögezte kikristályosodott művelődéspolitikai alaptételét, hogy nincs olyan tényező, mely nagyobb befolyást gyakorolna a nép jólétére és ezzel az állam hatalmára, „mint a népnek értelmi műveltsége”. A népoktatás vitatott politikai problémáit három pontban foglalta össze és fejtette ki vele kapcsolatos nézeteit:

„1-ször, meddig terjednek a népoktatás mezején az állam jogai és kötelességei?

2-szor, ki viselje a népoktatásból támadó terheket?

3-szor, kire bízandó a népoktatásnak vezetése, igazgatása és felügyelete?”

EÖTVÖS elismerte a szülők és az egyházak természetes jogait a nevelésben. De azonnal hozzátette, hogy sehol a világon nem tudtak az egyházak megbirkózni a modern oktatással. Hangsúlyozta a tanszabadság jelentőségét és abbéli reményét fejezte ki, hogy nem fogják ellenszenvvel fogadni a közös iskolákat. Ebben azonban csalódott! A népoktatás anyagi terheinek viselésére és a népoktatási igazgatásra csak igen röviden tért ki.

A miniszteri exposé után megkezdődött a vita.⁴⁴ SIMOR JÁNOS hercegprímás díszes mondatai nem titkolták ellenszenvét a törvényjavaslatnál szemben. Nehéz a nép műveletlenségének előnyeit „megyőzőbben” méltató beszédet találni a magyar parlamentarizmus történetében. „S ha népünk nélküli is bizonyos műveltség csalékony fénymását, de megőrizte azt a vallásos nevelés az álműveltséggel járó romlottságtól s a cynikus önzéstől is, meg a socialistikus tanok mérgétől . . .”⁴⁵ A kötelező iskoláztatás eszméjével szemben, a család nevelési jogának hangoztatásakor nem másra hivatkozott a hercegprímás, mint Werbőczy Tripartituma⁴⁶ Előbeszédének 9. czimére, amely egyébként így hangzik magyarul: „Sem a pápa, sem más valaki nem rendelhetné azt . . . hogy a szülők gyermekeiket ne neveljék . . .” A közös iskolák ártalmas voltának bizonyítására Franciaországot hozta fel példának, ahol ezek kommunizmusra vezettek. Franciaországban ugyan még ma sincs „kommunizmus”, de akkor is erőltetettnek tűnt a történelem hatalmas gazdasági, társadalmi és politikai vajúdásait a közös iskola hatására redukálni.

⁴² O. L. Ogy. ir. 1868—442.

⁴³ Eötvös, Ö. M. X. kötet, 198—211. l.

⁴⁴ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendiházának jegyzőkönyve. Pest, 1869. 526—576. l.

⁴⁵ U. a. 533. l.

⁴⁶ MÁRKUS DEZSŐ: Magyar törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Bp. 1897. 37. l.

A későbbiekben felszólaló főpapok és egyes főurak követték SIMOR gondolatait és újabb szempontokból világították meg álláspontjukat.⁴⁷ HAYNALD LAJOS kalocsai érsek a vallást látta veszélyeztetve a közös iskolában, márpedig a polgárok vallásossága az államnak is legfőbb érdeke. „A vallás legjobb szövetségese az államnak. Ő mint kötelességet parancsolja hűveinek az államhatalom iránti alárendeltséget, a törvényei iránti engedelmisséget, a polgártársak életének, javainak, becsületének, jogainak tiszteletben tartását, még akkor és ott is, mikor és hová sem a rendőr szeme be nem hat, sem a bíró büntető keze el nem ér.”⁴⁸

KREUSZ KRIZOSZTOM pannonhalmi főpát ugyancsak helytelenítette az egész tankötelezettséget, mint a „magyar jellemhez” nem illő kényszerítést.

Feltette a kérdést: „Ugyan mily joga van a kormánynak ily erőszakot tenni a családon? Majd így folytatta: „inkább választom a tudatlan, de jóakarátú embert polgártársul, mint a rossz szívű tudóst, ki léteemet valóságos pokollá változtatja.”⁴⁹ Állításainak alátámasztására a külföldi szaktekintélyek kijelentéseire és a törvényhozások tankötelezettséget elutasító határozataira hivatkozott. „Vannak, kik az iskolakényszert úgy tekintik, mint első lépést a kommunizmus felé — nem igaz-e”⁵⁰

Az elhangzott beszédekre EÖTVÖS válaszolt.⁵¹ A kalocsai érsek vádjaira EÖTVÖS éles logikával és finom gúnnnyal felelt. Nem tagadta, hogy az állam érdeke megkívánja a polgárok vallásosságának háboríthatlanságát. De kétségét fejezte ki az iránt, hogy a felekezeti iskola eleve alkalmas arra és főleg jelen iskolamesterei rendelkeznek-e azzal a tudással, amely szükséges az összes tantárgynak a vallási érzület fejlesztésére való felhasználására. Hogy a közös iskola alkalmas-e vallásos nevelés biztosítására, annak a tapasztalat lesz bírója és az „elméleti okoskodással” nem dönthető el.

A főrendiház december 2.-án változtatás nélkül elfogadta EÖTVÖS népoktatási törvényjavaslatát. Életbe léptetéséhez már csak királyi szentesítésre szorul. Másnap, december 3.-án EÖTVÖS átiratot⁵² intézett a „népiskolai közoktatásról” szóló törvényjavaslat szentesítésének kieszközölése végett ANDRÁSSY GYULA miniszterelnökhöz. Röviden ismerteti a törvényjavaslat parlamenti útját és megindokolja a kormányfőnek az országgyűlésen tanúsított magatartását. Azért ment bele a felekezeti „tanférfiak” meghallgatásába, mert a jelen törvény oly rendelkezést tartalmaz a felekezeti iskolák anyagi fenntartásáról, mely megváltoztatja az 1848: XX. tc.-et és e törvény ily esetekben előírja a hitfelekezetek meghallgatását.

„A 25 tagú bizottság bár a törvényjavaslatnak alapjául szolgáló elveket teljesen elfogadta, a munkálatok külalakjában, berendezésében, és egyes részleteiben tetemes módosításokat eszközölt.” EÖTVÖS lényeges módosításoknak tartotta a következőket:

1. A kiseddévókról szóló rész elhagyása a szűkös pénzügyviszonyok és az oktatáshoz nem tartozása miatt.

2. Az iskolai adónál a vármegye által kivethető 30% törlése s csak az 50%-os községi pótlék meghagyása. „A hitfelekezetek iránt tétetett azon kedvezmény”,

⁴⁷ FELKAI LÁSZLÓ: A klerikális reakció harca Eötvös népoktatási törvénye ellen. Köznevelés, 1951. XI. 15.

⁴⁸ Id. Főrendiházi Napló. 538. l.

⁴⁹ Ua. 547. l.

⁵⁰ Ua. 549. l.

⁵¹ Eötvös O. M. X. kötet, 211—215. l.

⁵² O. L. Min. eln. 1868 — III. — 420.

hogy a községi iskolára csak az köteles adózni, aki saját felekezeti iskolájára semmit vagy egyenes adója 5⁰/₀-nál kevesebbet fizet.

3. A tanyai iskoláztatásról szóló rész hiányzott az eredeti törvényjavaslatból.

4. A felső népiskolákon kívül polgári iskolák felállítását rendeli el, „melyek a nálunk úgy is felette kevés reál iskolákat pótolhatják némileg.”

Arra a kérdésre, hogy miért fogadta el a módosításokat, három okot sorolt fel a miniszterelnöknek:

1. A legkevésbé sem változtatták meg a javaslatnak alapul szolgáló elveket.

2. A módosításokkal eloszlattak minden politikai és hitfelekezeti aggodalmat. A törvény végrehajtásának sikere pedig részben attól függ, hogy „minél nagyobb megnyugvással fogadják a polgárzat minden körében és osztályában, elannyira, hogy meggyőződésem szerint a kevésbé tökéletes törvény is nagyobb szolgálatot tesz a közéletnek, ha azzal az állam összes lakossága elégtűl, mint egy tökéletesebb törvény, de mely — mivel egy oly jelentékeny rész félelemmel és ellenszenvvel fogad — csak nagy küzdelemmel léptethető életbe.”

3. E törvény elég tért biztosít a kormánynak a közoktatás ez idő szerinti rendezésére és emelésére. Az élet majd megmutatja a további szükségleteket.

ANDRÁSSY GYULA december 4-én felterjesztette a törvényjavaslatot az uralkodónak, aki a következő nap dátumával, 1868. december 5-én visszaküldte a szentesített törvényt, amely mint az 1868. évi 38. törvénycikk vonult be a Magyar Törvénytárba. Ezzel lezárult a népoktatási törvényjavaslat útja a parlamentben, Magyarország az elsők között rendezte alkotmányos úton a közművelődés alapját jelentő népoktatást. EÖTVÖS JÓZSEF második miniszterségének legnagyobb törvényhozási alkotása megszületett, megnyílt a gyakorlati végrehajtás lehetősége.

Й. Анталл

СТО ЛЕТ ВЕНГЕРСКОМУ ЗАКОНУ О НАРОДНЫХ ШКОЛАХ — ЙОЖЕФ ЭТВЁШ И ДИСКУССИЯ ПАРЛАМЕНТА О ЗАКОНЕ О НАРОДНЫХ ШКОЛАХ В 1868 Г.

Первая часть очерка занимается оценкой закона о народных школах (38. закон 1868 года). Затем на основе оригинальных источников описывается дискуссия парламента о законе. Наконец, в отдельных пунктах показаны различия между первоначальным законопроектом и окончательным законом.

József Antall

THE LAW INTRODUCING COMPULSORY ELEMENTARY EDUCATION IS 100 YEARS OLD — JÓZSEF EÖTVÖS AND THE PARLIAMENTARY DEBATE OF THE ELEMENTAR EDUCATION LAW OF 1868

An account is given of the importance and content of the first Hungarian law on compulsory elementary public education issued a hundred years ago (Act. XXXVIII/1868). Based on original sources, the parliamentary discussion of the law is presented. In conclusion the differences are pointed out between the original draft of the bill, and the bill carried.